

OBITELJ - SUSTAV DINAMIČNIH ODNOSA U INTERAKCIJI

ANA WAGNER JAKAB

Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primljeno: 05.05.2008.

Prihvaćeno: 05.11.2008.

Pregledni rad

UDK: 159.913

Sažetak: Općepoznata činjenica je da obitelj ima važnu ulogu u razvoju svakog djeteta. Suvremena istraživanja obitelji objašnjavaju kao sustav s više podsustava a ne kao jednostavan sklop više pojedinaca. Zdrava obitelj i razvoj djece se postiže održavanjem snažnih, afektivnih odnosa između članova obitelji. Obitelj se suočava s različitim stresovima a ovisno o kapacitetima obitelji, strategijama nošenja sa stresom, crtama ličnosti njezinih članova i sposobnošću uspostavljanja ponovne ravnoteže. Sve to zajedno doprinijeti će klimi u obitelji. Obiteljska okolina i adaptivni potencijal članova utječu jedno na drugo. Svaka osobina, vještina nošenja s problemima i ukupno dobro funkcioniranje člana obitelji može utjecati na kvalitetu obiteljskih odnosa, usmjerenost na ciljeve koji potiču osobni rast i razvoj i usredotočenost obitelji na održavanje ovog sustava. Naravno kada član obitelji, odrasla osoba ili dijete, ima neki emocionalni ili ponašajni poremećaj to će utjecati na obiteljsku okolinu. Na, obiteljsku klimu, nadalje utječu i akutne životne krize i stresori ili izvori izvana kao što su škola ili posao. Iz pregleda literature u svakom je slučaju očito da obitelj predstavlja sustav dinamičnih odnosa u interakciji.

Ključne riječi: Obitelj, djeca, sustav, stres, obiteljska klima.

UVOD

Obitelj i obiteljski odnosi su tema o kojoj se na različitim razinama raspravlja u svim slojevima i skupinama društva, svakodnevni život je protkan suptilno ili vrlo otvoreno pitanjima obiteljskih odnosa i obiteljskih uloga.

Generacijama se prenosi poruka o bitnosti obitelji i njezinoj vodećoj poziciji u sustavu vrijednosti društva. S članovima obitelji čovjek obilježava sve važne etape svoga života „pakirajući ih“ u rituale i običaje zemlje u kojoj živi i naroda kojem pripada. Tijekom velikih životnih kriza pripadnost obitelji i obiteljska podrška često odigravaju ključnu ulogu za preživljavanje pojedinca.

Obitelj je kolijevka čovjeka i čovječanstva (Golubović, 1981., prema Janković 2004.), najstarija ljudska institucija koja je pod neprestanim predmetom rasprava (Juul, 1995.).

Zajedno s ljudskim društvom i obitelj se razvija, osnova je na kojoj je društvo nastalo i

povezuje ono biološko i društveno u čovjeku (Janković, 2004.).

Autor Christensen (1964. prema Janković, 2004.) proučavanje obitelji dijeli na četiri povišesne faze. Od prve koju obilježavaju tradicijska i religiozna vjerovanja pa potom druge koja se bavi istraživanjem i proučavanjem pismenih izvora, do treće koja se odvija u prvoj polovici 20. stoljeća i značajna je po tome što se pojavljuje nova znanost usmjerena na izravno istraživanje obiteljskih odnosa. Četvrta i posljednja koja se događa poslije pedesetih godina prošlog stoljeća izgrađuje cjelokupni sustav znanstvenog pogleda na obitelj kroz stvaranje konceptualnih osnova ovog područja. Istraživanjem ovog područja razvile su se neke teorije o obitelji kao što su simboličko-interakcijska, društvene razmjene, teorija sukoba i spolova, socijalne potpore, socijalne mreže, biološko-analitička teorija, ekološka teorija i postmoderna u obiteljskoj terapiji (Janković, 2004.).

Korespondencija: Dr.sc. Ana Wagner Jakab, Odsjek za inkluzivnu edukaciju i rehabilitaciju, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Znanstveno-učilišni kampus, Borongajska cesta 83f, 10 000 Zagreb.
E-mail: awagner@erf.hr

Ovaj rad temeljen je na teoriji obitelji kao sustava koji neki znanstvenici povezuju s ekološkom teorijom kako bi se iz perspektive nekih autora objasnio pojam obiteljske okoline koji objedinjuje međusobne utjecaje obitelji s drugim sustavima i podsustavima a koji se naveliko u svijetu istražuju a i kod nas se neki istraživači time bave. U nastavku je dan pregled nekih nalaza autora koji idu u prilog gledanju obitelji kao sustava koji ima svoju specifičnu dinamiku odnosa.

OBITELJ KAO SUSTAV I BRONFENBRENNEROVA EKOLOŠKA TEORIJA OBITELJI

Promatranje obitelji kao sustava počiva na općoj teoriji sustava čije su zakonitosti proizašle iz biologije ali se pokazalo da vrijede i u društvu pa su ušle i u društvene znanosti. Kao što je naša planeta dio sustava i kao što u svakom pojedinom čovjeku egzistiraju razni sustavi (dišni, živčani) tako i sama obiteljska zajednica predstavlja sustav za sebe. Sve što se događa u prirodi i svijetu dio je nekakvog sustava koji funkcionira prema određenim zakonitostima a ljudski organizam je svijet u malom gdje svaki dio tog organizma predstavlja pojedini sustav ili dio sustava koji isto tako funkcionira prema nekakvim zakonitostima. Analogno tome i obitelj je sustav koji ima neke svoje zakonitosti. Upravo znanstvenici stalno otkrivaju, dokažuju i revidiraju zakonitosti funkcioniranja ovog svijeta u svim njegovim segmentima.

Takvo gledanje na obitelj je prema nekim argumentima povezano s ekološkom teorijom obitelji prema kojoj se pretpostavlja da „svi živi organizmi imaju neke zajedničke procese i obilježja a ljudski eko-sustavi su posebna vrsta ljudskih sustava koji podrazumijevaju ljude u interakciji s njihovim okruženjem“ pa su slijedom toga „obiteljski ekosustavi podvrsta ljudskih ekosustava“ (Janković, 2004.,str.104.). U ovom radu se o ekološkoj teoriji govori najviše iz perspektive Urie-a Bronfenbrennera (1917.-2005.) Rusa koji je veći dio svoje profesionalne karijere proveo na Sveučilištu Cornell u New Yorku baveći se razvojem psihologijom , razvijajući ekološku teoriju ljudskog razvoja i implementirajući svoje ideje u praksu kroz kreiranje svjetski raširenog i poznatog Head Start programa za razvoj djece i obitelji

lošeg ekonomskog statusa. Istraživači kažu da su prije Bronfenbrennera dječji psiholozi proučavali dijete, sociolozi obitelj, antropolozi društvo, ekonomisti ekonomske vremenske okvire a politolozi strukturu. No kao posljedica Bronfenbrennerovog ekološkog koncepta ljudskog razvoja ove okoline od obitelji pa sve do političke strukture počele su se promatrati dijelom životnog ciklusa uključujući djetinjstvo i odraslu dob (www.news.cornell.edu).

Teorija Urie-a Bronfenbrennera , koji je bio zagovornik promatranja konteksta u ekološkim istraživanjima ljudskog razvoja, obitelj promatra kao mikrosustav unutar šireg ekološkog okvira gnjezdastih sustava koji uključuju rođake, prijatelje, susjede koji su ugrađeni u šire socijalne jedinice kao što su škola, radno mjesto roditelja, lokalna zajednica i šire društvo. Bronfenbrennerova teorija ekoloških sustava naglašava važnost stabilnosti mezosustava koji predstavlja odnose između čovjekovih najužih okolina (npr.obitelj, vršnjaci, škola, radno mjesto) odnosno mikrosustava (Woolfson, 2004., Wagner Jakab, Cvitković, 2007.).

Vanjska okolina u kojoj drugi sudjeluju i čine utjecaj naziva se egzosustav a svi ti sustavi (mikro, mezo i egzo) uključeni su u makrosustav koji obuhvaća vrijednosti, norme neke kulture kao i ideološke vrijednosti. Spominje se još i kronosustav koji se odnosi na utjecaj promjena i stalnosti kroz neki duži vremenski period na razvitak osobe u okolini u kojoj živi (Janković,2004.) Bronfenbrenner (Bubolz, Sontag, 1990. prema Janković 2004.) opisuje čovjekovu okolinu kao strukture koje su svaka uklopljena u slijedeću kao set babuški (ruske drvene lutkice koje se stavljaju jedne u druge).

Unatoč važnosti dijadnih obiteljskih veza, stručnjaci sve više ističu važnost funkcioniranja cijele obitelji kao sustava (Keresteš, 2002.). Obitelj nije jednostavan sklop pojedinaca već je kompleksan sustav međuodnosa (Klarin, 2006.). S obzirom da je svaki član obitelji poseban entitet, sustav sa podsustavima tako i obitelj predstavlja sustav za sebe. Obitelj nije samo zbroj svojih članova nego je i zaseban entitet koji ima svoja pravila funkcioniranja u nekom periodu vremena (Janković, 2004.).

Autorica Keresteš (2002., str.83.) naglašava da je obitelj “složena i povezana cjelina, hijerar-

hijski organiziran sustav koji se sastoji od manjih podsustava (bračni, roditeljski, braće i sestara), pa stoga obiteljsku zajednicu čini složen odnos među članovima koji ujedno ostvaruju brojne socijalne odnose izvan svojih obitelji". Uz to obitelj je važna jer se u njoj "mogu ostvariti egzistencijalna sigurnost, potpora, ljubav, pripadanje, osjećaj vlastite vrijednosti te se mogu zadovoljiti seksualne potrebe i potreba za opstankom vrste" (Pregrad, 2002., str.335.).

Kreppner (1989., prema Thomas, 2001.) naglašava dva procesa koji obilježavaju obitelj kao sustav:

- uvjetovanost razvoja pojedinca strukturom obitelji i
- utjecaj pojedinca kao jedinice na formiranje i funkcioniranje obitelji.

Zbog tih procesa obitelj je dinamična i prilagodljiva a pojedinac i obiteljska struktura u stalnoj su tranziciji.

Kako bi se pokušalo bolje razumjeti ovaj kompleksni sustav autorica Klarin (2006.) ističe neke osobitosti obitelji kao sustava:

- obitelj predstavlja kompleks međuljudskih odnosa (npr. obiteljska atmosfera je kontekst u kojem dijete razvija samopoštovanje) s pojedinačnim sustavima i hijerarhijskim vrijednostima (Pregrad, 2002.)
- obitelj se odnosi na set odnosa koji se isprepleću u pojedinu. Kao jedinica koja funkcionira u različitim socijalnim i kulturnim okolinama teži uspostavljanju homeostaze (Duck, 1998. prema Klarin, 2006.). Rast i razvoj svakog pojedinca narušava već postojeću homeostazu i istovremeno zahtijeva uspostavljanje nove (Pregrad, 2002.). Ta stalna akcija uspostavljanja homeostaze čini ovaj sustav dinamičnim.
- svaki životni ciklus ili nova razvojna zadaća za obitelj predstavlja krizu i potiče obitelj na prilagođavanje novoj situaciji i održavanjem obiteljskog sustava (Pregrad, 2002.).

Govoreći o obitelji nikako se ne smije zaobići njezina uloga u formiranju osobe kroz djetinjstvo i pojedinačan utjecaj pojedinih članova kao i važnost ukupne obiteljske atmosfere u kojoj dijete odrasta. Samo roditeljstvo je već davno prepoznato kao izuzetno važna komponenta zadovoljstva vlastitim životom, sposobnosti prilagođavanja kao različitim aspektima razvoja, ponašanja djeteta, akademskim postignućima, moralnim razvojem kao i osobinama ličnosti (Klarin, 2006.). Pomalo je apsurdno da ljudi ulažu niz godina u vlastito obrazovanje kako bi stekli kompetencije za obavljanje profesije a za ulogu roditelja ili ulogu člana obitelji koja je izuzetno važna i odgovorna ne postoji školovanje niti praksa nego se ove uloge obavljaju intuitivno ili temeljem nekih znanja i vještina koje se prenose s koljeno na koljeno i koje učimo iz vlastitih obitelji i od vlastitih roditelja. Zanimljivo je i to da stručnjaci koji se bave obiteljima i djecom (ovoj skupini pripada i autorica ovog rada) moraju zadovoljavati uvjete obrazovanja za rad s ljudima i isto tako se doživotno školovati i evaluirati svoj rad kroz supervizije, dok u odnosima s vlastitom djecom ne podliježu nikakvim supervizijama, iako je vrlo je vjerojatno da će njihov roditeljski utjecaj biti jedan od najutjecajnijih i najsnažnijih ishoda njihovog života. Stoga će se u nastavku spomenuti neki od utjecaja obitelji i roditelja na djecu odnosno ovu vrlo važnu i često ali nikad dovoljno istraživanu kvalitetu mikrosustava obitelj.

OBITELJ I DJECA

Zadnjih desetak godina istraživači obitelj promatraju kao dinamičan sustav odnosa u interakciji (Cox, Paley, 2003., Ross, Stein, Trabasso, Woody, Ross, 2005.) što ima snažan utjecaj na najmlađe članove obitelji odnosno djecu. Zdrava obitelj i razvoj djece se postiže održavanjem snažnih, afektivnih odnosa između članova obitelji (Cummings, Davies, Campbell, 2000. prema Ross, Stein, Trabasso, Woody, Ross, 2005). Pitanje koje još uvijek nije potpuno jasno je kako su odnosi organizirani unutar obitelji, koje kvalitete pojedinih članova doprinose ovoj zajednici i kakav je utjecaj specifičnih veza među pojedinim članovima na cijelu obitelj.

Većina relevantnih studija je fokusirana na odnose roditelja sa ostalim članovima. Na primjer, rezultati studija ukazuju da pozitivna suradnja

roditelja u odgoju doprinosi adaptivnom potencijalu djeteta (McHale, Ramussen, 1998.), roditeljski konflikti štete djeci (Cummings, Davies, 1995.), favoriziranje jednog djeteta nepovoljno utječe na bratske odnose (Brody, Stoneman, McCoy, 1992.) i roditeljske koalicije štete efektivnom rješavanju problema obitelji (Vuchinich, Vuchinich, Wood, 1993.).

Istraživanja, nadalje, pokazuju da su i roditeljska toplina i prisilna kontrola povezane sa problemima u ponašanju kod adolescenata. Niža razina topline povezana je sa internalizirajućim ponašanjima kao što su socijalno povlačenje, psihološka uznemirenost i tjeskoba i pojava somatskih simptoma (Domitrovich, Bierman, 2001., prema Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004., Gray, Steinberg, 1999., Lamborn, Mounts, Steinberg, Dornbusch, 1991., Schucksmith, Hendry, Glendinning, 1995.) i eksternalnim ponašanjem kao što je uzimanje droga, agresivnost, delinkvencija (Peterson, DeBaryshe, Ramsey, 1989., Gray, Steinberg, 1999., Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004.). Prisilna kontrola korelira sa internalizirajućim problemima kao što su depresija, povlačenje, anksioznost (Scaramella, Conger, Simons, 1999., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004.) a stroga i nedosljedna disciplina s delinkvencijom, agresijom i zloporabom droga (Coie, Dodge, 1998. i Kazdin, 1996. prema Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004.).

Obitelj je kritična okolina povezana sa širokim spektrom dječjih socijalnih i emocionalnih ponašanja (O'Connor, 2002., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004). Više istraživanja pokazuje da utjecaj obiteljske okoline nije, po definiciji, raspodijeljen na jednak način na svu djecu u obitelji (Turkheimer, Waldron, 2000. prema Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004) odnosno na dijete ne utječu samo ponašanja roditelja koja su slična prema svoj djeci u obitelji nego i jedinstveni dio ponašanja roditelja koji samo oni doživljavaju i ne dijele sa braćom i sestrama (Feinberg, Hetherington, 2001., Tamrouti-Makkink, Semon Dubas, Gerris, Van Aken, 2004.).

Bez obzira što su nalazi ovih studija doprinijeli razumijevanju sustava obitelji, naglašavanjem utjecaja roditelja djeci je dodijeljena relativno pasivna uloga (Ross, Stein, Trabasso, Woody, Ross, 2005.) .

Čudina-Obradović i Obradović (2006.) ukazuju na činjenicu da roditelji na djecu imaju dvojak utjecaj, zajedničko naslijeđe i okolinu koju stvaraju pa je teško odrediti što od toga zapravo više utječe na djecu. Autori Phillips, Brooks-Gunn, Duncan, Klebanov i Crane (1998. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.) ističu tri načina povezanosti djetetovog naslijeđa i okoline:

- pasivna povezanost- pasivno prenošenje gena. Primjera radi, glazbeno daroviti roditelji prenose darovitost na dijete ali i okolinu jer stvaraju glazbu i uživaju u njoj.
- reaktivna povezanost.- interakcija genskog naslijeđa i okoline. Roditelji glazbeno nadarenog djeteta mogu stvoriti poticajnu okolinu za razvijanje ovog talenta (organizirano učenje npr.) ali isto tako mogu zanemariti ovu sklonost koja se bez poticanja možda neće dalje razvijati. Razlike u osobinama, temperamentu, spolu, sposobnostima mogu izazvati različite reakcije roditelja i različitu mikrookolinu za svako pojedino dijete.
- aktivna povezanost naslijeđa i okoline-omogućava da dijete bira aspekte u životu koji ga zanimaju a temeljem osobina koje su mu genetski prenesene. Dijete, dakle, aktivno traži dijelove okoline koji odgovaraju njegovoj ličnosti.

S obzirom da je obitelj dinamična struktura koja se stalno mijenja i odnosi se u njoj mijenjaju i prilagođavaju promjenama koje se događaju pojedincima (odrastanje, pubertet, sazrijevanje, klimakterij, starenje), strukturi obitelji (dolazak i odlazak članova), različitim ulogama u različita vremena (dijete, adolescent, roditelj, skrbnik roditelja) i životnim situacijama (bolest, smrt, kriza, nezaposlenost, poslovni uspjeh). Zbog svih tih promjena teško je govoriti o stalnosti utjecaja obitelji na razvoj pojedinca. Suvremeni pojam roditeljstva je puno složeniji nego što se to objaš-

njava u teorijama koje su fokusirane na naslijeđe ili isključivo na odgoj i socijalno učenje.

Vrlo generalizirano može se govoriti o povoljnim utjecajima odnosno o zdravoj obitelji nasuprot nepovoljnim faktorima odnosno rizičnoj obitelji (Čudina-Obradović i Obradović 2006.).

Zdrava obitelj je, općenito, ona u kojoj za dijete u vrijeme razvoja i adolescencije brine roditelj ili skrbnik koji mu pruža pažnju i potporu dok se ne osamostali. Zdrava i poticajna obitelj pruža zdravstvenu zaštitu i skrb djetetu, povezana je sa zajednicom (škola, vrtić, radno mjesto, crkva) te uključuje dijete u izvanobiteljske organizacije u kojima uči radne navike i stječe životne vrijednosti. Zatim ova obitelj djetetu pruža čistu i urednu sredinu a članovi obitelji zajednički brinu o održavanju okoliša. Važno je i organiziranje vremena, rada i zajedničkih aktivnosti u obitelji (učenje, pospremanje, slobodno vrijeme, izleti, zajednički obroci). Uz to važno je da članovi obitelji dijele neke životne vrijednosti i prioritete (povjerenje, komunikacija, obrazovanje, poštivanje individualnosti i razlika).

Važan faktor je emocionalna toplina a i sposobnost da članovi obitelji u različito vrijeme preuzimaju različite uloge i prilagođavaju se tim ulogama. Roditelj postavlja granice i pravila ali temeljeno na logičnim i razumnim rješenjima i međusobnim dogovorima. Za vrijeme krize i promjena roditelji/skrbnici pružaju djeci razumijevanje, potporu i pomoć.

Rizična obitelj svojim oblikom, strukturom i odnosima može nepovoljno utjecati na ukupan razvoj djeteta. Osnovna značajka ovih obitelji je postojanje sukoba i agresije a odnosi među njezinim članovima su hladni i zanemarujući. Među raznim čimbenicima nepovoljne uvjete najviše potiču roditeljski sukobi, nekvalitetno roditeljstvo (nemar, nebriga, emocionalna nedostupnost, izostanak potpore) i novčane teškoće obitelji. Nekvalitetno roditeljstvo potiče agresivno i delinkventno ponašanje a novčane teškoće anksioznost i agresiju djece (Gerard, Buehler, 1999. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.).

Nadalje, jedno od najvažnijih otkrića društvenih znanosti u zadnjih nekoliko desetaka godina je potvrda da *ekonomske teškoće* štete obitelji i djeci u obiteljima (Conger, Elder, 1994.,

McLoyd, 1998. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.). Ekonomska moć obitelji utječe na zdravlje, emocionalnu stabilnost, školski uspjeh djece, obrazovni status, zaposlenost i ekonomsku uspješnost u odrasloj dobi (Čudina-Obradović i Obradović 2006.). Neka istraživanja ističu važnost obiteljskih procesa koji su pod utjecajem ekonomskog stresa odnosno subjektivnog doživljaja ekonomske ugroženosti. U sociologijskim radovima se koristi termin *socijalna isključenost* koja se odnosi na nemogućnost sudjelovanja u materijalnim i kulturnim događajima koje nudi suvremeni život (stambeni uvjeti, prijevoz, sudjelovanje u sportu, kulturi, društveni život). Socijalna isključenost u nekim se studijama veže uz depresiju, slabo zdravlje, rane adolescentske trudnoće (Roosa, i sur. 2005., prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.).

Ekonomska siromaštvo oblik je stresa s kojim se obitelj suočava kao i nepredvidive teškoće smrt, teška bolest, elementarne nepogode, rat, gubitak posla.

Prema strukturi obitelj se obično dijeli na jednoroditeljsku (najčešća situacija je da djeca žive s majkom) i dvoroditeljsku (djeca žive s oba roditelja). Neki stručnjaci pretpostavljaju da je jednoroditeljska obitelj manje poticajna od dvoroditeljske. Jednoroditeljske obitelji se povezuju sa češćom zlorabom droga, delinkventnim ponašanjem, niskim samopoštovanjem, napuštanjem škole, ranim odlaskom od kuće i ranom seksualnom aktivnošću djece. Četiri su glavna čimbenika koja mogu dovesti do nepovoljnog utjecaja jednoroditeljskih obitelji: ekonomski položaj, loš socijalni kontekst, stres zbog raspada obitelji i majčina psihološka dobrobit (Carlson, Corcoran, 2001., Čudina-Obradović i Obradović 2006.). No studije školskog uspjeha i ponašanja djece iz jednoroditeljskih obitelji pokazuju da najveću važnost imaju ekonomski čimbenici odnosno ove obitelji nemaju lošiji učinak na djecu ako se materijalna situacija ne pogorša te ako majka nema izrazite psihološke teškoće i sposobna je prilagoditi se zahtjevima novonastale situacije. Očito je da je ekonomsko siromaštvo vrlo jak izvor stresa za sve članove obitelji bez obzira radilo se o obiteljima s jednim roditeljem ili dva. Stres odnosno nošenje sa stresom je vrlo važno svojstvo u funkcioniranju obitelji. S obzirom da se u ovom radu govori o sustavu

obitelji i odnosima unutar obitelji ali i s drugim vanjskim sustavima neizbježno je spomenuti teoriju stresa i obitelj kojom u nekoj mjeri autori Moos i Moos (2002.) objašnjavaju koncept obiteljske klime ili okoline.

OBITELJ I STRES

Vrlo je važno koliko je obitelj spremna suočiti se sa stresom i koliko stres utječe na odnose između članova obitelji. Conger i Elder (1994. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.) razvili su model obiteljskog stresa u kojem se objašnjava kako stres djeluje na procese unutar obitelji i kako ti nepovoljni utjecaji utječu na djecu. Stres ugrožava mentalno i fizičko zdravlje roditelja, izaziva depresiju i razdražljivost.

Jedan od velikih stresova za obitelj je rođenje djeteta s posebnim potrebama.,pri čemu se pažnja sve više pridaje ne samo tzv. „većim teškoćama“ nego i onima naizgled blažim (specifičnim teškoćama učenja i poremećajem pažnje i hiperaktivnošću) što može nepovoljno djelovati na odnose roditelja sa tipičnom djecom i međusobno na odnos mame i tate. (Dyson, 1996., Falik, 1995., Knight, 1999.)

Prema modelu Congera i Eldera (1994. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.) stres najviše šteti djeci jer remeti roditeljske odnose i šteti kvaliteti roditeljstva.

Početakom 1970.-tih istraživači su primijetili da su neka djeca otpornija na stres od druge bez obzira na stresne uvjete u kojima se obitelj našla. Istraživanja ističu da na to svojstvo “otpornosti na stres” najviše doprinose razina samopoimanja, kompetentnosti, povezanosti djece s odraslom osobom tzv. “zaštitnikom” (Masten, Coatsworth, 1998., Masten, 2001.) ali i obitelji koje imaju dobru koheziju, pružaju međusobnu potporu i imaju zajednički cilj (Seccombe, 2002., Cole, Clark, Gable, 2001., Čudina-Obradović i Obradović, 2006.).

Istraživanja pokazuju da postoje značajke pojedinca i svojstva okoline koji utječu na uspješnost prevladavanja stresa i rizika u obiteljskom životu. Prema autorima Masten i Coatsworth (1998.) to su:

- osobine pojedinca- dobro intelektualno funkcioniranje, samopoimanje, samopoštovanje, osjećaj učinkovitosti, društvenost, šarm, talent i vjera u budućnost.
- osobine obitelji- čvrsta povezanost s jednom odraslom osobom, autoritativan odgoj (toplina, struktura, očekivanje uspjeha), obiteljska kohezija (zajedničke aktivnosti, obroci ili bar jedan obrok), povezanost sa širom obitelji
- šira okolina- bliskost s odraslom osobom izvan obitelji, bliskost s vršnjakom iz druge “zdrave” obitelji, dobra organizacija škole, bliskost s jednim zainteresiranim učiteljem, povezanost s drugim organizacijama kao što je sportski klub, crkva.

Uz to otpornost na stres nije samo pojedinačna osobina djeteta ili adolescenta nego i obitelji kao cjeline. Više autora je istaknulo značajke obitelji otpornih na stres (Masten, Coatsworth, 1998., Masten, 2001., Seccombe, 2002., Cole, Clark, Gable, 2001., Čudina-Obradović i Obradović 2006.) i podijelilo ih na zaštitne čimbenike i čimbenike oporavka.

Zaštitni se odnose na obiteljska obilježja (zaposlenost, postavljanje i održavanje granica i pravila, zajednički dogovor o financijama i slobodnom vremenu, raspodjela dužnosti, kohezija), procese (emocionalna i instrumentalna potpora bračnih partnera, toplina, ljubav, predanost obitelji, komunikacija i dogovor i u skladu s time rješavanje konflikata i problema). Čimbenici oporavka odnose se na obitelj (vještine rješavanja sukoba i problema, pronalaženje podrške u kriznim situacijama, optimističan pogled na svijet, komunikacija, zajednička rekreacija) i širu okolinu (podrška šire obitelji i izvanobiteljskih organizacija).

Pregled literature i različiti izvori vrlo često izdvajaju koheziju kao bitnu pretpostavku kvalitetne obitelji i uspješnog prevladavanja kriznih situacija.

Istraživanja provedena u SAD i Kanadi (Fisher, Soubhi, Mansi, Paradis, Gauvin i sur. 1998. prema Čudina-Obradović i Obradović 2006.) a mogla bi vrijediti i za druge kulture razlikuju četiri osnovna tipa obitelji prema unutrašnjoj organizaciji odnosa:

TRADICIONALAN TIP - članovi su međusobno čvrsto povezani, emocije se izražavaju i integriraju u obiteljski život. Važni čimbenici su stabilnost, stalnost, rutina, usmjerenost na obitelj, religioznost. Ove obitelji pružaju veliku količinu energije za svladavanje stresa iako je relativno kruta u rješavanju problema.

MODERNI TIP - ima popriličnu količinu antistresne energije. Iako se sve emocije slobodno izražavaju nema međusobnih netrpeljivosti, sukobi se uspješno rješavaju. Postiže se dobra ravnoteža između pripadanja obitelji i osobne neovisnosti. Članovi obitelji uz obitelj usmjeravaju se i na aktivnosti i druženja izvan obitelji. Ovim obiteljima, za razliku od tradicionalnih, prvenstveno su važne promjene i inovacije ispred stabilnosti i konformizma.

NEPOVEZANI TIP - između članova su slabe veze a povezanost se traži izvan obitelji. Prisutna je dezorganizacija i međusobne netrpeljivosti i izbjegavanje. Ovakve obitelji su same izvor stresa i pružaju najmanju količinu bračnog zadovoljstva. Ipak još uvijek je očuvana sposobnost rješavanja zajedničkih problema.

EMOCIONALNO NARUŠEN TIP - je jak izvor stresa svojim članovima, pružaju slabu zaštitu i što je vrlo bitno majke u ovim obiteljima često traže antistresni izvor u svojoj djeci. Konstantna je prisutnost neriješenih problema u odnosima među članovima. Ti problemi s vremenom na vrijeme eruptiraju u vanjski sukob ali taj se sukob nikad na rješava i stalno se ponavlja.

Temeljem teorije stresa i nošenja sa stresom autori Moos, Finney, Cronkite (1990., prema Moos i Moos, 2002.) su razvili model fokusiran na obiteljsku okolinu i njezinu povezanost s djecom i mladima. Ovaj konceptualni model objašnjava međusobne odnose nekih faktora životnog konteksta i pojedinačnog funkcioniranja članova obitelji na samo funkcioniranje članova obitelji ali i na ukupnu obiteljsku klimu što je u skladu s Bronfenbrennerovim ekološkim modelom.

OBITELJSKA KLIMA (MOOS I MOOS, 2002.)

Moos i Moos (2002.) naglašavaju da obiteljska okolina i adaptivni potencijal članova utječu

jedno na drugo. Specifičnije rečeno, svaka osobina, vještina nošenja s problemima i ukupno dobro funkcioniranje odrasle osobe u obitelji može utjecati na kvalitetu obiteljskih odnosa, usmjerenost na ciljeve koji potiču osobni rast i razvoj i usredotočenost obitelji na održavanje ovog sustava. Naravno kada član obitelji, odrasla osoba ili dijete, ima neki emocionalni ili ponašajni poremećaj to će utjecati na obiteljsku okolinu.

Na, obiteljsku klimu, nadalje utječe i grupa faktora koja se odnosi na dijete (crte ličnosti, vještine nošenja s problemima i ukupno dobro funkcioniranje) kao i akutne životne krize i stresori ili izvori izvana kao što su škola ili posao. Primjerice neki aspekti radnog mjesta majke ili oca kao i iskustvo djeteta u školi mogu utjecati na cijelu obiteljsku klimu. Dapače i kod pojave životne krize, kao što je ozbiljna bolest djeteta, neke crte ličnosti i vještine nošenja sa problemima drugih članova mogu promijeniti utjecaj krizne situacije na obitelj.

S druge pak strane obiteljska klima oblikuje set faktora koji čine samu obiteljsku klimu. Pa tako kohezivna obitelj može utjecati na vještine nošenja s problemima i funkcioniranje odrasle osobe a isto tako i na dječji kognitivni i emocionalni razvoj, samopouzdanje i ukupnu dobrobit. Obiteljska okolina može utjecati i na disfunkcije i na sposobnost svojih članova u smislu da, recimo, kohezivna i dobro organizirana obitelj može podupirati i remisiju oca alkoholičara, ali i sposobnost adaptacije djece.

Konačno obiteljska okolina može, kroz svoj zaštitnički utjecaj, smanjiti postojeće stresore i potaknuti socijalne resurse iz vanjskog konteksta. Dijete koje odrasta u intelektualno orijentiranoj obitelji može biti bolje pripremljeno za akademske zahtjeve i zbog toga doživljava školu kao manje stresnu sredinu, žena čiji muž podržava njezinu poslovnu karijeru doživljavati će svoje radno mjesto poticajno.

Dakle, specifični aspekti obiteljske klime povezani su s različitim karakteristikama djece i mladih. Visoka kohezivnost, ekspresivnost i intelektualna orijentacija obitelji u korelaciji su s boljim kognitivnim i socijalnim razvojem djece kao i akademskom motivacijom i uspje-

hom. Visoka strukturiranost isto potiče slične konzekvence naročito kod mlađe djece koja su još nezrela i koja imaju tendenciju ispoljavanja nepoželjnih ponašanja. Dobre obiteljske veze su isto tako povezane s prosocijalnim aspektima temperamenta i naravi kao i sa višom razinom samopouzdanja, socijalne kompetencije, očekivanjima rane autonomije i pozitivnim doživljajem postizanja neovisnosti od obitelji.

Naglasak na neovisnost, intelektualnu i rekreacijsku orijentaciju povezan je s aktivnošću i socijalabilnošću članova, povećanom asertivnošću i oslanjanjem na vlastite kapacitete. Kao što je i bilo za očekivati, istraživanja su pokazala da je nedostatak obiteljske podrške povezan s većim brojem problematičnih posljedica kao što su ljutnja i anksioznost, hiperaktivnost, nepažnja i nepristojnost, depresivna stanja, pojačano uživanje alkohola, problemi u ponašanju i pojava fizičkih simptoma kod djece i mladih. Manjak socijalne integracije i rigidnost u obitelji mogu biti isto tako u vezi sa prethodno spomenutim negativnim posljedicama (Moos i Moos, 2002.).

Kontekst u kojem se pojavljuju neke karakteristike obiteljske klime utječu na posljedice te iste klime. Na primjer ako dijete ne doživljava uspjeh u školi roditelji mogu staviti naglasak na postignuće sa smislom motiviranja djece.

Konačno istraživači su isto tako našli neke intrigirajuće interakcije između obiteljske okoline i genetske tendencije prema specifičnom temperamentu i crtama ličnosti. Tako primjerice obitelji koje postižu visoke rezultate na orijentaciji rekreacijskim aktivnostima i osobnom rastu mogu smanjiti neuroticizam među mladima koji mu tendiraju. Isto tako ove obitelji mogu povećati impulzivnost kod mladih koji ne inkliniraju ovoj crti ličnosti. Sve u svemu vrlo su važne međusobne veze između obiteljske okoline i adaptacije djece i mladih (Moos i Moos, 2002.).

Ove korelacije reflektiraju kako i veze između već prethodno postojećih karakteristika obiteljske klime (npr. nedostatak kohezije) i razvoja djeteta tako i vezu između djetetovih problema i promjena u obiteljskoj klimi kako bi se ti problemi savladali.

Autori Moos i Moos (2002.) razvili su temeljem prethodno objašnjenog modela skalu obitelj-

ske okoline (The Family Environment Scale-FES) koju koriste stručnjaci iz svijeta kako bi prikupili podatke o funkcioniranju obitelji kao cjeline ili sustava ali i međusobnom utjecaju različitih čimbenika koji formiraju tu cjelinu i koji su isto tako i sami formirani obiteljskom klimom. Skalu su nabavili istraživači Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta (među njima i autorica ovog rada) koji se trenutno bave njezinom adaptacijom i usavršavanjem za uvjete naše kulture.

ZAKLJUČAK

Svi suvremeni izvori literature čija je tema obitelj (utjecaj obitelji na članove, utjecaj roditelja na djecu, klima u obitelji) pokazuju kompleksnu interakciju unutar ovog sustava i svi se slažu da je ova problematika bogat izvor neistraženih spoznaja za istraživača ali i ukazuju na nedovoljnu zastupljenost studija o interakcijama među djecom unutar obitelji.

Obitelj je kompleksan sustav u kojem se isprepliću različite veze i zakonitosti a opet svaka obitelj je jedinstvena za sebe. To je zajednica na koju se čovjek još iz pradavnih vremena odlučuje iz niza subjektivnih i objektivnih razloga. Pojedinaac je dio obitelji, velikim dijelom njezin rezultat a opet istovremeno odgovoran za njezino održavanje. Utjecaj obitelji na pojedinca je često snažan, čak i kada ga ne prepoznajemo ili ne priznajemo i taj utjecaj je doživotan. U obitelji se uče vrijednosti, vježbaju odnosi i komunikacija koja je potrebna za kontakt s vanjskim svijetom, kontekstom izvan obitelji. Obitelj može predstavljati poticajnu okolinu, pružati potporu i biti utočište ali isto tako može biti sve upravo suprotno. Suvremeni izvori obitelj tretiraju kao sustav i sve više naglašavaju obiteljsku klimu od pojedinačnih obiteljskih odnosa. Ovaj pogled na obitelj otvara niz perspektiva istraživačima i teoretičarima na putu njihovog spoznavanja pri čemu se autorica nada, da će znanstveni doprinos ovog rada biti poticaj, nizom aktualnih navoda i referenci raznih svjetskih istraživača, na daljnje pronalaženje odgovora na vječna istraživačka pitanja vezana uz obitelj osobito na odnose djece unutar obitelji.

LITERATURA

- Brody, G.,H., Stoneman, Z., McCoy, J.K. (1992.): Associations of maternal and paternal direct and differential behavior with sibling relationships, *Child Development*, 63., 82.-92.
- Cole, K., A., Clark, J. A., Gable, S. (2001.): Promoting Family strenghts, <http://muextension.missouri.edu>
- Cox, M.J., Paley, B. (2003.): Understanding families as systems, *Current Directions in Psychological Science*, 12, 1,93.-196.
- Cummings, E., M., Davies, P.,T. (1995.): The impact of parents on their children, An emotion security hypothesis, *Annals of Child Development*, 10, 167-208.
- Čudina- Obradović, M., Obradović, J. (2006.): *Psihologija braka i obitelji*, Zagreb, Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Dyson, L.,L., (1996.): The experiences of families of children with learning disabilities: parental stress, family functioning and sibling self-concept, *Journal of learning disabilities*, May, Vol. 29, Issue 3, p. 281-288.
- Falik, L.,H. (1995.): Family patterns of reaction to a child with a learning disabilities: A mediational prespectiva, *Journal of Learning diabilities*, 28, 335.-341.
- Feinberg, M., Hetherington, E.,M. (2001.): Differential parenting as a within-family variable, *Journal of Family Psychology*, 15., 22.-37.
- Gray, M.R., Steinberg, L. (1999.): Unpacking authoritative parenting: Reassessning a multidimensioanl construct, *Journal of Marriage and the Family*, 61, 574.-587.
- Janković, J. (2004.): *Pristupanje obitelji-sustavni pristup*, Alineja, Zagreb.
- Juul, J. (1995.): *Razgovori s obiteljima; perspektive i procesi*, Aliena, Zagreb.
- Keresteš, G. (2002.): *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*, Jastrebarsko, Naklada Slap.
- Klarin, M. (2006.): *Razvoj djece u socijalnom kontekstu (roditelji, vršnjaci, učitelji, kontekst razvoja djeteta)*, Naklada Slap, Jastrebarsko i Sveučilište u Zadru, Zadar.
- Knight, D. (1999.) Families of students with learning disabilities, In: *Proffessional issues in learning disabilities*, Bender, W.N. (Ed.), Austin, TX: ProEd., 263.-306.
- Lamborn, S., Mounts, N., Steinberg, L., Dornbusch, S. (1991.): Patterns of competence and adjustment among adolescents from authoritative, authoritarian, indulgent, and neglectful families, *Child Development*, 62., 1049.-1065.
- Masten, A.,C. (2001.): Ordinary magic: Resilience processes in development, *American Psychologist*, 56, 227.-238.
- Masten, A.,S., Coatsworth, J.,D. (1998.): Development of competence in favorable and unfavorable environments, *American Psychologist*, 2, 205.-220.
- McHale, J.P., Rasmussen, J.,L. (1998.): Coparental and family group-level dynamics during infancy: Early family precursors of child and family functionong during preschool, *Development and Psychopathology*, 10, 39.-59.
- Moos, R.H., Moos, B.,S. (2002.): *Family Enviroment Scale Manual*, Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- O' Connor, T.,G. (2002.): Annotation: The effect of parenting reconsidered: Findings, challenges and applications, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 555.-572.
- Patterson, G., DeBaryshe, B.D., Ramsey, E. (1989.): A developmental perspective on antisocial behavior, *American Psychologist*, 44., 329.-335.
- Pregrad, J.(2002.): *Obiteljska psihoterapija*, U: *Klinička psihologija*, M.Biro i W. Butollo,(Ur.), Munchen, Katedra za Kliničku psihologiju Ludwig Maximilians Universitat, 334.-348.
- Ross, H.,Stein, N., Trabasso, T., Woody, E., Ross.,M. (2005.): The quality of family relationships within and across generations: A social relations analyses, *International Journal of Behavioral Development*, 29 (2), ,110-119.

- Scaramella, L.V., Conger, R.D., Simons, R.L. (1999.): Parental protective influences and gender-specific increases in adolescent internalizing and externalizing problems, *Journal of Research on Adolescence*, 11, 71.-94.
- Secombe, K. (2002.): Beating the odds versus changing the odds; Poverty, resilience and family policy, *Journal of Marriage and Family*, 64, 384.-394.
- Shucksmith, J., Hendry, L.B., Glendinning, A. (1995.): Models of parenting: Implications for adolescent well-being within different types of family contexts, *Journal of Adolescence*, 18., 253.-270.
- Tamrouti,-Makkink, I.D., Semon Dubas, J., Gerris, J.R.M., van Aken, M.A.G. (2004.): The relation between the absolute level of parenting and differential parental treatment with adolescent siblings' adjustment, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 45., 8, 1397.-1406.
- Thomas, R.,M. (2001.): *Recent theories of human development*, London, Sage Publications, Inc.
- Vuchinich, S., Vuchinich, R., Wood., B. (1993.): The interparental relationship and family problem solving with preadolescent males, *Child Development*, 64., 1389.-1400.
- Wagner Jakab, A., Cvitković, D. (2006.): Some Features and Differences between Parents of Students with Special Needs and Typical children in Croatia, *The Journal of the International Association of Special Education*, Vol 7., No.1, 47.-56.
- Woolfson, L. (2004.): Family well-being and disabled children: A psychosocial model of disability related child behavior problems, *British Journal of Health Psychology*, 9,1-13.

FAMILY - SYSTEM OF DYNAMIC RELATIONSHIPS IN INTERACTION.

Abstract: *It is well known fact that family has important role in development of each child.*

Contemporary studies consider family as a system with several subsystems and not as a simple union of some individuals. Through strong, affective relations between family members it is possible to achieve healthy family and children development. Family is confronted with different kind of stress and depending of its capacities, coping strategies, personal traits of family members and ability of rebalancing, family would function with good quality on the benefit of whole system and each member. All that together will improve family environment. Family environment and adaptive potential of members influence each other. Each trait, skill of coping with problems and general well being of family member can influence quality of relations, focus on personal growth and development and concentration on family maintains. It is clear that some emotional or behavioral disorder of family member, adult or child, will influence family climate. On family environment, furthermore, influence acute life crisis, stressors or resources from outside such as school or working place. According to the literature it is obvious that family means system of dynamic relationships in interaction.

Key words: *Family, children, system, stress, family climate*